Poučavanje Hrvatskoga jezika do strukturalizma i nakon njega

HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.28

IVO PRANJKOVIĆ

Nema sumnje u to da bi gramatika morala biti u središtu pozornosti kad je u pitanju nastava bilo kojega jezika na bilo kojoj razini. Naime nastava gramatike omogućuje uvid u narav i način funkcioniranja jezika. Osim toga nastava gramatike u najvećoj mjeri razvija kognitivne sposobnosti učenika odnosno studenata. I napokon nastava gramatike u mnogo je čemu pretpostavka za izvođenje nastave iz drugih jezikoslovnih disciplina, kao što su npr. leksikologija, dijalektologija, povijest jezika ili stilistika, ako ni zbog čega drugoga onda zato što se ozbiljnije kategorijalne spoznaje s područja gramatike, npr. o tome što je padež, imenica ili predikat, nužno pretpostavljaju i u svim tim disciplinama.

Kad je riječ o metodologiji u nastavi gramatike, prednost bi (još uvijek!) morala imati strukturalistička metodologija ne samo zato što je ta metodologija odigrala nemjerljivo važnu ulogu u lingvistici kao znanstvenoj disciplini u cjelini nego i zato što je ona nastavi jezika primjerenija od ostalih, a i jednostavnija je. To se tiče posebno gramatike, ali i jezičnoga opisa na svim razinama, iako ne podjednako.

U najvećoj mjeri to vrijedi za fonološku razinu jer na toj razini spoznajna i objasnidbena vrijednost klasičnih strukturalističkih dihotomija najviše dolazi do izražaja. U fonologiji su naime najprimjenjivije dvojčane (binarne) opreke, a uz pomoć takvih opreka najlakše se dolazi do željenih rezultata u bilo kojem tipu znanstvene spoznaje, pa i u nastavi. Tako se u fonologiji uz pomoć razlikovnih obilježja fonema kao što su: zvučni ~ bezvučni, prednji ~ stražnji, oralni ~ nazalni, segmentni ~ suprasegmentni, dužina ~ kračina, silaznost ~ uzlaznost itd. bez posebnih spoznajnih napora dolazi do usvajanja i konceptualizacije cijele mreže odnosa i funkcija među jedinicama fonološke razine. Tome treba pribrojiti i slične odnose među tipovima pojedinih jedinica na fonološkoj razini, kao što su odnosi između fonema i alofona, fonema i grafema, odnosno između jedinica fonološke razine i jedinica viših razina, npr. između fonema i morfonema, fonema i morfema, alofona i alomorfa itd. Štoviše strukturalizam je u tolikoj mjeri primjeren fonološkome opisu da je teško i zamisliti neku drugu teoriju i/ili metodološki pristup koji bi ozbiljnije mogli konkurirati strukturalističkome unatoč popularnosti i nekih drugih (post)strukturalističkih pristupa kao što je npr. generativni.

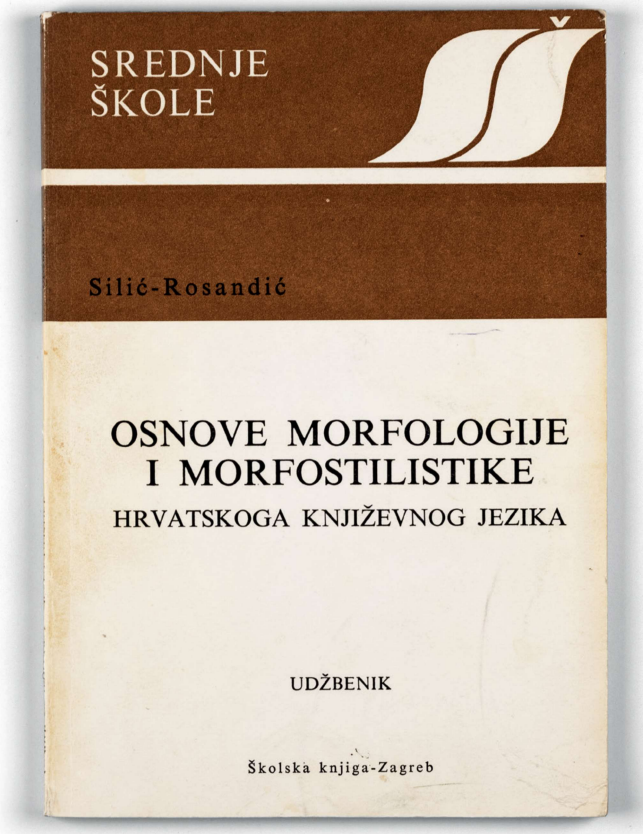

J. Silić, D. Rosandić, Osnove morfologije i morfostilistike hrvatskoga književnog jezika, Zagreb, [2]1979.

J. Silić, D. Rosandić, Osnove fonetike i fonologije hrvatskog književnog jezika, Zagreb, [11]1984.

Dakako teorijske i metodološke spoznaje svojstvene strukturalističkim pristupima jeziku primjenjive su i na drugim razinama lingvističke analize, posebice na morfološkoj razini. I tu su naime spoznaje utemeljene na dvojčanim oprekama itekako relevantne i iskoristive. To ponajviše vrijedi za opreke između morfema i alomorfa, između gramatičkih i leksičkih morfema, između oblika i riječi, između promjenjivih i nepromjenjivih vrsta riječi, između jednine i množine, između svršenosti i nesvršenosti, između određenosti i neodređenosti, između tranzitivnosti i intranzitivnosti itd. Međutim kako je morfološka razina neusporedivo kompleksnija nego fonološka, mnoge pojavnosti te razine nije moguće svesti na dvojčane opreke, koje bitno obilježuju strukturalizam. Tako već kod kategorije roda imamo trodiobu (a ne dvodiobu) između muškoga, ženskoga i srednjega, a slično vrijedi i za odnos između sadašnjosti, prošlosti i budućnosti kod kategorije vremena, između imperativa, kondicionala i optativa kod kategorije načina ili između pozitiva, komparativa i superlativa kod pridjeva. Još je kompleksnija, naravno, situacija s kategorijom padeža, za koju je u hrvatskome jeziku karakterističan sedmerostruki odnos. Kompleksne su naravi također i odnosi među vrstama riječi (deseterostruki) ili odnosi među pojedinim tipovima riječi unutar iste vrste, npr. odnosi između ličnih (osobnih), posvojnih, pokaznih, neodređenih i relativnih zamjenica, odnosi između imenskih (npr. *stotina/stotinu*), pridjevskih (npr. *prvi*) i priložnih brojeva (npr. *jedanput*). Slično vrijedi i za odnose između glagola radnje, stanja i zbivanja te za odnose između pomoćnih (npr. *htjeti*), modalnih (npr. *morati*), semikopulativnih (npr. *smatrati*) i tzv. perifraznih glagola (npr. *vršiti*).

Način spoznavanja svojstven strukturalizmu primjenjiv je i na razini tvorbe riječi (derivatologije). I na toj razini naime vrlo važnu ulogu imaju dvojčane opreke kao što su npr. opreke između tvorbenih (rječotvornih) i netvorbenih (oblikotvornih) morfema, prefiksalnih i sufiksalnih morfema, između izvedenica i složenica, iako i na toj razini ima pojavnosti koje karakteriziraju kompleksniji odnosi, kao što su primjerice odnosi između imeničkih, glagolskih, pridjevskih ili priložnih tvorenica.

U području gramatike najsloženiji su odnosi na sintaktičkoj razini, ali su i neke od takvih pojavnosti objašnjive klasičnom strukturalističkom metodologijom. U takve pripadaju npr. odnosi između spoja riječi (sintagme)

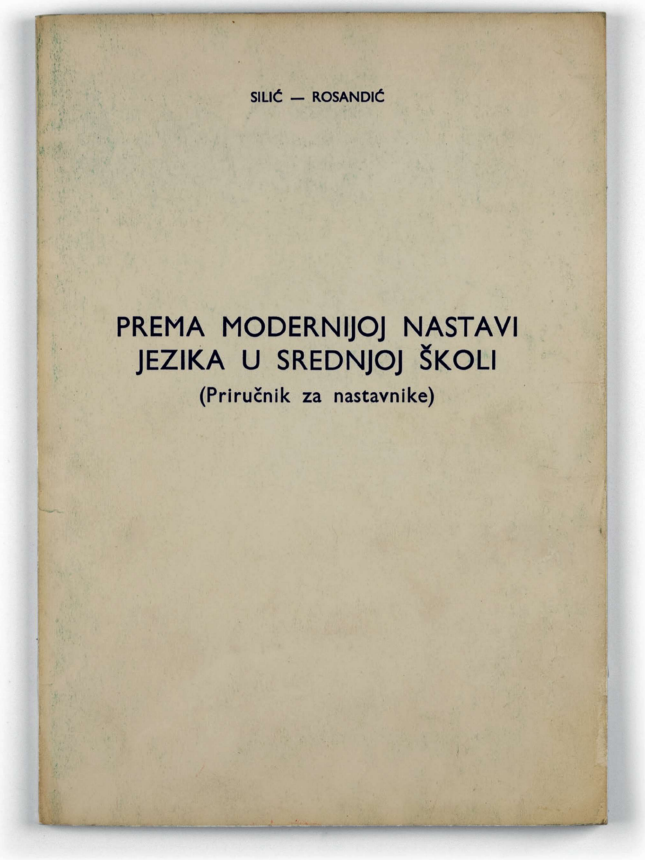

J. Silić, D. Rosandić, Prema modernijoj nastavi jezika u srednjoj školi (priručnik za nastavnike), Zagreb, 1973.

i rečenice, između bližeg i daljeg objekta, između jednostavne i složene rečenice, između koordinacije i subordinacije, između uzročnih i posljedičnih složenih struktura, između faktivnosti i nefaktivnosti itd. Naravno na toj se razini odnosi puno češće usložnjavaju negoli na nižim razinama. Tako su npr. usložnjeni odnosi između predikata, subjekta, objekta, priložne oznake, atributa i apozicije ili npr. odnosi između pojedinih tipova adverbijalnih (priložnih) zavisnosloženih rečenica: mjesnih, vremenskih, načinskih, poredbenih, uzročnih, posljedičnih, dopusnih i uvjetnih (pogodbenih).

Ovo što je rečeno vrijedi posebno za srednjoškolsku nastavu jezika, ponajprije za nastavu u gimnazijama. Na fakultetskoj razini strukturalistička se metodologija može povezivati i s drugim, aktualnijim metodologijama kao što je npr. generativna, kognitivna ili metodologija svojstvena raznolikim tzv. konstrukcijskim gramatikama. Uostalom i te se metodologije dobrim dijelom manje ili više izravno nastavljaju na strukturalističku. Tako primjerice u kognitivnoj gramatici vrlo inspirativna i učinkovita može biti dvojčana opreka između tzv. trajektora i orijentira, koja se osobito korisnom pokazuje u objašnjavanju naravi, značenja i funkcije pojedinih padeža. Dakako na fakultetskoj razini preporučuje se i upoznavanje s pragmalingvističkim i/ili pragmatičkim pristupima, posebice onda kad se govori o gramatičkim pojavnostima koje su komunikacijski odnosno pragmatički posebno obilježene, kao što su npr. tzv. kategorije drugoga lica (obraćanje ili vokativna konstrukcija, imperativ, upitne strukture, značenja i funkcije pojedinih čestica i sl.).

Zaključno bi se moglo reći da su strukturalističke spoznaje u znanostima, pa onda i lingvistici, još uvijek vrlo aktualne. Pogotovo to vrijedi za primjenu tih spoznaja u nastavi, koja po svojoj naravi pretpostavlja određenu dozu konzervativnosti, jer u nastavi nisu poželjni metodološki pristupi koji se prečesto mijenjaju. Strukturalistički pristup omogućuje da se učenici i/ili studenti bez prevelikoga mentalnog napora upoznaju s mrežama odnosa koji su svojstveni pojedinim razinama jezičnoga ustrojstva, a omogućuju i lakšu primjenu drugih, novijih pristupa proučavanju jezika. Toga bi trebali biti svjesni i nastavnici jezika na svim razinama, i metodičari, i pisci udžbenika odnosno priručnika za nastavu hrvatskoga jezika.